

20. Чехов Н. В. Ответ на анкету об украинском национальном возрождении / Чехов Н. В. // Украинская жизнь. – 1914. – № 4. – С. 70-78.
21. Шаховской Д. Ответы на анкету «Украинской жизни» // Украинская жизнь. – 1913. – № 11. – С. 24-27.

Безкровный Ю. А. Анкета журнала «Украинская жизнь» по национальному вопросу

В статье освещаются обстоятельства анкетирования русских прогрессивных деятелей по «украинскому вопросу», проведенного в начале XX в. журналом «Украинская жизнь». Проанализированы основные результаты опроса, демонстрирующие отношение респондентов к украинцам. Представлена позиция редакторов Симона Петлюры и Александра Саликовского относительно программы издания.

Ключевые слова: журнал «Украинская жизнь», национальный вопрос, анкетирование, Симон Петлюра, Александр Саликовский.

Bezkrvnyi U. The questionnaire of the Ukrainian life magazine on the national question

The article deals with the questionnaire of the Russian progressives on the «Ukrainian question» conducted by the Ukrainskaya zhizn magazine at the beginning of the XXth century. The main results demonstrating the attitudes of respondents towards the Ukrainians are analyzed. The positions of editors of Symon Petliura and Oleksandr Salikovskiy on the magazine's programme are presented.

Key words: the Ukrainskaya zhizn magazine, national question, questionnaire, Symon Petliura, Oleksandr Salikovskiy.

УДК 94(477.54)«1862/1917»:070.482:272.2-773

Організаційні аспекти функціонування православної періодики Харківської єпархії (1862-1917 рр.)

Бондаренко Г. А.

У статті проаналізовано організаційні аспекти функціонування православних періодичних видань Харківської єпархії другої половини XIX – початку XX ст. Охарактеризовано періодичність, порядок цензурування, тираж, ціни, формат видань тощо. Зроблено висновок про типові та специфічні риси періодичних видань Харківської єпархії серед інших церковних періодичних видань Російської імперії.

Ключові слова: церковна журналістика, періодичні православні видання, Харківська єпархія.

Церковна періодика Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. являє собою певний феномен в історії журналістики, вона характеризується специфічними видовими ознаками, які дозволяють говорити про її відмінність від світської преси. Формування характерних особливостей церковної православної періодики відбувалося у другій половині XIX ст., коли вона набула значного поширення.

Православні єпархії Російської імперії у переважній більшості мали лише одне церковне періодичне видання у вигляді інформаційних «Єпархиальних ведомостей». Харківська єпархія суттєво відрізнялася від них. Протягом 1867–1917 рр. в Харківській єпархії видавалося 9 церковних періодичних видань, а саме «Духовный Вестник» (1862-1867), «Духовный Дневник» (1864-1867), «Харьковские епархиальные ведомости» (1867-1883), «Благовест» (1883-1894), «Вера и Разум» (1884-1917), «Церковная газета» (1906), «Ревнитель» (1911-1912), «Пастырь и паства» (1915-1917), «Храм и школа» (1917).

До останнього часу залишаються слабо дослідженими питання, які пов'язані з історією періодичних видань Харківської єпархії, в тому числі організаційні принципи їх функціонування. Зазвичай, при характеристиці організаційних принципів періодичного видання згадують про періодичність, цензуру, друкарню, тираж, ціну річного комплекту чи окремого випуску, передплатників, формат, ілюстрації тощо.

На початку досліджуваного періоду церковні періодичні видання виходили з періодичністю лише раз на місяць. Ймовірно, це можна пояснити обмеженістю кола читачів, браком коштів, незначною кількістю співробітників цих видань та недостатньо розвиненим транспортним сполученням. Втім, як відомо, періодичність залежала й від типу видання. Зокрема, редакційні

колегії серйозних богословсько-наукових періодичних видань витрачали більше часу на комплектацію номерів. Так, наприклад з 1862–1867 рр. харківський журнал «Духовный вестник» видавався раз на місяць. В епоху великих реформ змінюється ритм життя суспільства, збільшується кількість грамотних, друковане слово набуває більшого значення з точки зору розповсюдження інформації, і як результат – з'являється в тому числі й щотижневі церковні видання в великих містах. Проте, в провінційних містах нормою для церковних періодичних видань стає вихід журналів двічі на місяць. Такі видання як «Духовный дневник», «Харьковские епархиальные ведомости», «Благовест», «Вера и разум», видавалися двічі на місяць.

На початку ХХ ст. роль засобів масової інформації зростає ще більше. Відповідно, редакції багатьох періодичних видань були змушені змінювати періодичність та обсяги видань. Так, видавець І. Філевський зазначав: «... теперь время газет, летучих листов. Издания и редакции теперь быстро растут. Во всех цель одна – агитация в пользу своего дела» [25, с. 1]. У період між 1906 і 1914 роками більшість журналів стали щотижневими, частина з них перетворилася на газети, не стали виключенням і церковні періодичні видання. В період першої російської революції, більшість видань намагалися оперативної донести до потенційного читача і обговорити на своїх сторінках всі тогочасні проблеми суспільства. Окрім того, новий цензурний закон знімав обов'язковість проходження духовної цензури. Масовими стали приватні церковні видання. Так, «Церковная газета», що виникла у Харкові у 1906 році на хвилі революційного піднесення, виходила щотижнево. Перша російська революція спричинила прийняття і інших законів, наприклад, закону про свободу віросповідань. Для боротьби з різними сектами та новими віросповіданнями засновуються численні православні місіонерські товариства, які розпочинають свою видавничу діяльність. Інколи такого роду виданнями опікувалися і окремі місіонери. Так, наприклад, раз на місяць протягом 1911 року в Харкові видавався місіонерський журнал Л. З. Кунцевича «Ревнитель». Газета «Пастырь и паства» у 1915 році видавалася двічі на місяць, але протягом 1916–1917 рр. щотижнево. Це пояснюється тим, що в державі знову зросла політична напруженість, загострилися соціальні, економічні та культурні проблеми.

Не рідко періодичність видання релігійної спрямованості залежала від цензури, оскільки не всі міста мали духовні цензурні комітети, які знаходилися лише у Санкт-Петербурзі, Москві та Києві [31, с. 86]. Втім, що стосується офіційних церковних видань, то цензора призначав сам архієпископ. Так, майже всі церковні видання Харківської єпархії мали окремого духовного цензора. Наприклад, журнал «Духовный вестник» цензурував А. Мерхалев [12, с. 1]. Звичайно, всі попередньо надруковані статті надавалися на перегляд самому архієпископу [28, арк. 12]. Цензорами зазвичай призначали досвідчених священників. Так, цензурувати журнал «Духовный дневник» був призначений протоієрей П. Солнцев [13]. Цензурою газети «Харьковские епархиальные ведомости» займалися протоієрей А. Федоровський, Т. Павлов. Цензорами

журналу «Вера и разум» були: протоієрей Т. Павлов (1883-1897) [10, арк. 5], П. Солнцев (1897-1909) [26, арк. 7], І. Знаменський (1909-1917) [11, арк. 3].

Приватні церковні видання, власники яких не належали до духовного стану, Священний Синод доручав цензурувати уже згаданим духовним цензурним комітетам. В цьому випадку цензура була більш жорстка. Як зазначав Г. Кульжинський, власник журналу «Благовест», який проходив цензуру Київського духовного цензурного комітету: «духовный цензурный комитет не однократно отклонял тексты моего журнала, которые по своему содержанию не имели отношение к духовной цензуре» [27, арк. 44].

З появою урядового наказу про скасування духовної цензури (1905 р.), видавці церковної періодики могли вже не надсилати видання на перегляд духовного цензора або комітету. Першим в Харківській єпархії цими новими можливостями скористався І. Філевський, який заснував вже згадану «Церковную газету» без залучення цензора. Проте, йому не вдалося уникнути цензури, і саме інспектор у справі друку припинив видання «Церковной газеты», з посиланням на те, що деякі її статті мали «явно протиурядовий характер» [5, арк. 12]. Не підлягали цензурі також журнали «Ревнитель» (1911 р.) та «Храм и школа» (1917 р.). Цікаво, що організатори видання «Пастырь и паства» самі просили Священний Синод призначити окремого духовного цензора. Таким цензором був призначений протоієрей П. Фомін.

Важливим критерієм для аналізу стану церковної періодики та кола її читачів є відомості про тираж. Даних про тиражі цих видань майже не збереглося. Взагалі, більшість періодичних церковних видань на своїх сторінках не повідомляли про тираж. Якщо переглянути вимоги до редакторів та видавців періодичних видань, то побачимо, що на той час не було обов'язку зазначати тираж на сторінках самих видань [14, с. 78]. Лише в архівних справах про видання журналів та газет можна віднайти деякі відомості про тираж. Так, з архівних матеріалів відомо, що журналу «Духовный дневник» у 1864 році було опубліковано всіх примірників 964, у 1865 р. – 721, у 1866 р. – 611 [29, арк. 1]. Для порівняння, в цей же час тираж Казанського видання «Православный собеседник» у 1863 році сягав 1200 примірників [15, с. 546].

Існують окремі методи підрахунку тиражу газети «Епархиальные ведомости». Приблизний тираж «Епархиальных ведомостей» в різних єпархіях, за твердженням К. Нетужилова, дорівнював кількості парафій плюс приблизно 100 примірників [19, с. 35]. Варто зауважити, що кількість парафій в православних єпархіях Російській імперії не була постійною. Кількість добровільних передплатників з числа приватних осіб встановити майже неможливо. Втім, існують спроби встановити приблизну кількість приватних передплатників. Так, М. П. Мохначова стверджує, що на частку приватних передплатників припадало близько 100 примірників, приблизно стільки ж примірників залишалося в редакції з метою обміну на інші регіональні газети та журнали [17].

З архівних матеріалів відомо, що тираж газети «Харьковские епархиальные ведомости» у 1868–1870 рр. становив 720 екземплярів, передплатників

у 1868 р. налічувалося 680 осіб [7, арк. 1], у 1882 році тираж складав 900 примірників кожного номеру [7, арк. 5] при 699 передплатниках [7, арк. 3], у 1883 році сягнув 1200 примірників [7, арк. 35]. Для порівняння зазначимо, що у 1880 році тираж «Минских епархиальных ведомостей» складав 700 екземплярів при 537 передплатниках [20, с. 147].

Журнал «Благовест» протягом 1883-1886 рр. мав тираж 600–1200 примірників кожного номеру [34, арк. 1]. Як зазначав видавець «Церковной газеты», передплатників в м. Харкові у 1906 році було близько 10 чоловік, коло спеціальних читачів незначне, всіх примірників в Харкові розсилалося до 60 (працівникам, професорам, знайомим редактора та різним закладам) [5]. Відомо, що № 1 журналу «Ревнитель» за 1911 рік був надрукований тиражем 1000 екземплярів, причому цього було не достатньо, редакція обіцяла додрукувати ще стільки ж примірників [23, с. 26].

При порівнянні тиражу церковних видань Харківської єпархії і світських видань, необхідно враховувати історичний період, спеціалізацію видання та місце його виходу. Звичайно, в середині XIX ст. тираж всіх видань був значно меншим, аніж на початку XX ст. Наприклад, «Харьковские губерние ведомости» у 1840-х роках мали тираж 300 примірників, а на середину XIX ст. вже кілька тисяч [16, с. 52]. Важливе значення має і місце виходу видання. Звичайно в периферійних губерніях тираж видань був значно меншим, аніж в столиці, де він міг сягати сотні тисяч примірників. Наприклад, у 1857 році такі видання як «Московские ведомости», «Русский инвалид» та «Северная пчела» мали тираж 50000 примірників [4, с. 27]. Важливе значення мала спеціалізація журналу. Так, церковні періодичні видання Харківської єпархії можна вважати, до певної міри, спеціалізованими виданнями, оскільки вони були розраховані переважно на духовенство, тому великого тиражу редакції видань не передбачали. Наприклад, тираж харківського спеціалізованого видання «Труды Харьковского медицинского общества» у 1898 році складав 500 примірників [16, с. 105].

Звичайно, тираж видань також був обумовлений ціною за типографські послуги. Якість друку і загальний вигляд видання багато в чому залежали від друкарні. В Харкові тривалий час не було своєї єпархіяльної типографії. Майже всі періодичні видання першої половини XIX століття друкувалися в Харківській університетській друкарні [1, с. 437]. Не стали виключенням і церковні видання Харківської єпархії. Журнал «Духовный вестник», газета «Харьковские епархиальные ведомости» друкувалися в університетській типографії. Відомо, що у 1880 році університетській типографії редакцією «Харьковских епархиальных ведомостей» було заплачено 806 рублів за рік друкування газети [8, арк. 13]. Як зазначав Д. І. Багалій, шрифт в університетській типографії був досить чіткий і виразний [1, с. 439].

Обмежені матеріальні можливості спонукали багатьох редакторів видань звертатися до приватних друкарень. Так, наприклад, журнал «Духовный дневник» видавався в друкарні П. Чеховського. «Церковная газета» – в друкарні «Печатное дело» князя Гагаріна. Журнал «Ревнитель» видавався

у місті Харкові у типографії М. Г. Ковальова. Журнал «Храм и школа» – в друкарні «Мирный труд». Журнал «Вера и разум» до 1912 р. також видавався в друкарні «Мирный труд», власником якої був А. С. Вязігін. Лише у 1912 році губернатор надав дозвіл відкрити Харківську єпархіяльну друкарню, при якій і продовжилось видання журналу «Вера и разум» [6, арк. 4]. Видання «Пастырь и паства» друкувалося вже в цій типографії.

Цікавим є питання про умови передплати та передплатників церковних православних видань Харківської єпархії. В другій половині XIX ст. всі періодичні видання поширювалися виключно за попередньою передплатою за півроку або за рік. Роздрібної продажі номерів не було. Продаж журналу «Духовный вестник» здійснювався тільки за передплатою [28, арк. 12], тому редакція журналу усіма способами намагалася збільшити кількість передплатників. Так, у 1861 році редактор видання надіслав листа архієпископу Київському та Галицькому з проханням сприяти поширенню журналу серед духовенства та духовно-учбових закладів Київської єпархії [33, арк. 1]. Показовим є той факт, що всі гроші за журнал направлялися до Харківського жіночого училища дівчед духовного звання [28, арк. 5]. Журнал «Духовный дневник» мав передплатуватися храмами та духовно-навчальними закладами Харківської єпархії.

Газета «Харьковские епархиальные ведомости» мала обов'язкових передплатників – всі храми Харківської єпархії, духовні училища, монастирські бібліотеки, товариства, а також низку губернських та, пізніше, земських установ [9, арк. 11]. Деякі дослідники пояснюють тривалість існування «Епархиальных ведомостей» саме існуванням такої системи передплатників [20, с. 144]. Гроші від приватних передплатників йшли на утримання Харківського жіночого училища [8, арк. 26].

Обов'язковою була передплата журналу «Вера и разум» для монастирів, парафіяльних храмів Харківської єпархії і середніх та вищих духовно-навчальних закладів Російської імперії [10, арк. 4]. Видавці журналу усіма засобами намагалися поширити своє видання серед освіченого середовища Харківської єпархії. Так, у 1887 році архіпастир Амвросій звернувся до духовенства Харківської єпархії з проханням «покорнейше прошу настоятельно рекомендовать журнал прихожанам и знакомым» [10, арк. 15]. Преосвященный Амвросій обіцяв найбільш активним «помічникам» записати до їх послужних списків, що вони сприяли успіху духовної просвіти. Тим священикам, які запросять 10 передплатників, редакція обіцяла направити 3-річний комплект журналу «Вера и разум» [10, арк. 15]. Втім, журнал «Пастырь и паства» лише з 1917 року став обов'язковим для всієї єпархії [22, с. 590].

Власники приватних церковних видань, окрім передплати, здійснювали також і роздрібний продаж. У зв'язку із цим для них важливою була реклама видання. Наприклад, редактор журналу «Благовест» звертався до читачів з проханням поширювати серед друзів та знайомих гарні відгуки про журнал [3, с. 1]. Редакція журналу «Храм и школа» надсилала безкоштовні примірники

першого номеру видання священникам для ознайомлення і прохала передавати видання «з рук в руки» [24, с. 15-16].

Важливим для характеристики видання є зовнішнє оформлення, формат та обсяг. Частіше за все формат вираховується у частках аркуша, наприклад, найпоширенішими були 8° (близько 22-29 см) та 4°(понад 30 см). Формат більшості церковних православних видань харківської єпархії складав 8°, і взагалі він був характерним для більшості церковних видань Російської імперії. В цьому форматі видавалися: «Духовный вестник», «Духовный дневник», «Харьковские епархиальные ведомости», «Вера и разум», «Ревнитель», «Пастырь и паства». В форматі 4° входили «Благовест», «Церковная газета» та «Храм и школа».

Обсяг церковних православних видань Харківської єпархії був різний. Звичайно, кількість аркушів переважала в серйозних богословських журналах. Так, наприклад, журнал «Духовный вестник» виходив книжками обсягом близько 10 аркушів, журнал «Духовный дневник» по 3 аркуші на основні відділи, богословсько-філософський журнал «Вера и разум» від 9 аркушів у книжці (відділі). Газета «Харьковские епархиальные ведомости» 4-4,5 друкованих аркушів у номері, з 1883 року газета стала щотижневою і обсяг видання складав 1,5-2,5 аркуші у номері. Приватні видання також не вирізнялися великим обсягом номерів, Так журнал «Благовест» мав обсяг одного номеру 1-2 друковані аркуші, номер приватної «Церковной газеты» був у 2-3 аркуші.

Церковні видання Харківської єпархії в другій половині XIX ст. не мали жодних ілюстрацій. Лише на початку XX ст. з'являється ілюстроване оформлення та фотокартки на шпальтах церковних видань, що було пов'язано зі зростанням технічних можливостей друкарень. Так, в кожному номері журналу «Пастырь та паства» титульний аркуш був прикрашений чорно-білим зображенням харківського пейзажу, інколи публікували фотокартки святих місць. В журналі «Ревнитель» друкували портрети та фотокартки відомих пастирів, проповідників та керівників Православної Церкви.

Цінною є інформація про розмір платні редакторам та співробітникам. Зі справи про видання «Харьковских епархиальных ведомостей» відомо, що редактор отримував 500 рублів на рік протягом 1867-1883 рр. [8, арк. 35]. Значимо, що, наприклад, редактор «Минских епархиальных ведомостей» у 1880 р. також отримував платню у 500 руб. [20, с. 147]. Можна припустити, що це було типовим жалуванням редакторів «Епархиальных ведомостей». У 1883 році редактор газети «Харьковские епархиальные ведомости» отримував платню 300 руб. [8, арк. 35]. Такій платні з середовища церковнослужителів міг позаздрити лише парафіяльний священник, який отримував у межах 144-240 руб. [18, с. 182]. Цензор отримував 50 руб. [8, арк. 8]. При цьому зазначимо, що члени редакцій світських видань часто отримували значно більші кошти. Наприклад, у 1905 році лише секретар редакції «Харьковского медицинского журнала» мав жалування 1200 руб. на рік [16, с. 105].

З архівних матеріалів відомо, що гонорар авторів в журналі «Вера и разум» при правлінні архієпископа Амвросія був досить великим, через що

часто виникали проблеми з фінансуванням видання [10, арк. 7]. Проте, в більшості випадків справа видання журналу була аматорською діяльністю, а не професією як для видавців, так і для авторів. Більшість редакторів не отримували жодної платні за свою працю, часто виручених коштів від переплати не вистачало навіть, щоб покрити друкарські борги.

Від кількості передплатників, періодичності, формату та обсягу номерів, якості друкарських послуг, платні редакційній та авторській команді залежала ціна на видання. Як вже зазначалося, більшість церковних видань Харківської єпархії передплачувалися на рік, тому і ціна встановлювалася за річну передплату. Річна ціна журналу «Духовный вестник» з пересилкою складала 7 рублів, «Духовного дневника» – 5 рублів. Ціна на газету «Харьковские епархиальные ведомости» за 1867-1883 рр. коливалася від 3-5 рублів. У 1883 річна ціна видання без пересилки складала 6 руб., а з пересилкою – 7 руб. В більшості випадків «Епархиальные ведомости» коштували 4-5 руб. Наприклад, «Московские церковные ведомости» коштували 4,5 руб., «Уфимские епархиальные ведомости» – 5,5 руб., «Кишневские епархиальные ведомости» – 6 руб. [30, арк. 10].

Як уже зазначалося, приватні церковні видання, не маючи великої кількості передплатників, вели роздрібний продаж. Наприклад, такі приватні церковні видання як «Благовест», «Церковная газета», «Ревнитель» хоча й мали передплатників, але і продавалися вроздріб. Ціна журналу «Благовест» за рік становила 5 руб., за півроку – 3 руб., та 20 коп. за окремий номер. Річна ціна «Церковной газеты» складала 4 руб., відповідно, за півроку – 2 руб., роздрібна ціна за номер була 10 коп. Роздрібна ціна журналу «Ревнитель» складала 7 коп. за номер, передплата на рік коштувала 84 коп. та на півроку – 42 коп. Ціна журналу «Пастырь и паства» складала 3 руб. за рік з пересилкою. Річний комплект журналу «Храм и школа» мав ціну 6 руб. на рік.

Найдорожчим виданням в Харківській єпархії був журнал «Вера и разум». Ціна річного комплекту становила 10 рублів на рік [10, арк. 4], при чому видання до 1917 року не змінювало свою вартість, при пересиланні за кордон передплата коштувала 12 рублів [2, с. 1]. Інколи журнал навіть критикували за його надмірну ціну [21, с. 13]. Втім, у порівнянні зі світськими виданнями, ціни на церковні журнали були не такими й значними. Наприклад, річна підписка на журнал «Рассвет» (СПб.) ще у 1862 році коштувала 10 руб., підписка на журнал «Женский вестник» (СПб.) у 1867 році коштувала 14 руб. [32, с. 315].

Отже, можна стверджувати, що до певної міри організаційні аспекти церковної православної періодики Харківської єпархії були типовими для всієї Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. Священний Синод дозволяв проходити цензуру у місцевого окремого духовного цензора лише виданням, редакторами яких були представники духовенства. Іншим доводилося вирішувати справу із цензурним комітетом. Такі характеристики видань як періодичність, тираж, формат, зовнішній вигляд, ціна, багато в чому залежали від видавців, місця видання та звичайно історичного періоду, у який вони виходили друком. Разом із тим, є підстави вважати, що за багатьма

ознаками церковна православна періодика Харківської єпархії виділялася на загальноросійському фоні як розмаїттям видань, так і їх змістовним наповненням, більш високим рівнем опублікованих матеріалів.

Примітки

1. *Багалей Д. И.* Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Т. 1: 1802 - 1815 г. / Д. И. Багалей – Харьков, 1893. – 1204 с.
2. *Вера и разум.* – 1904. – Т. I. – Ч. I. – С. 1.
3. *Год четвертый* о продолжении издания журнала-газеты «Благовест» в 1886 // Благовест. – 1885. – № 19. – С.1.
4. *Гребцова И. С.* Периодическая печать в общественном развитии Южного степного региона Российской империи (Вторая треть XIX в.) / И. С. Гребцова. – Одесса, 2002. – 480 с.
5. *Державний архів Харківської області* (далі – ДАХО). Ф. 3. О. 283. Спр. 707.
6. ДАХО. – Ф. 3. – Оп. 285. – Спр. 261.
7. ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 48. – Спр. 76.
8. ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 62. – Спр. 208
9. ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 62. – Спр. 306.
10. ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 62. – Спр. 579 б.
11. ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 95. – Спр. 343.
12. *Духовный вестник.* – 1862. – Кн.1.
13. *Духовный дневник.* – 1865. – № 13.
14. *Законы о печати.* Настольная справочная книга/ сост. З. Мсерянц. – Москва, 1899. – 144 с.
15. *Знаменский П. В.* История Казанской духовной академии за первый (дореформенный) период ее существования (1842-1870) / П. В. Знаменский. – Казань, 1892. – Вып.2.
16. *Михайлин І. Л.* Нарис історії журналістики Харківської губернії.1812-1817 / І. Л. Михайлин. – Харків, 2007. – 366 с.
17. *Мохначева М. П.* Сельский мир сквозь призму “епархиальных ведомостей” / М. П. Мохначева. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.newlocalhistory.com/node/134>
18. *Нетужилов К. Е.* Епархиальная периодическая печать в дореволюционной России / К. Е. Нетужилов // Известия Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена: Общественные и гуманитарные науки. – 2006. – № 7(21). – С. 174-182.
19. *Нетужилов К. Е.* Формирование системы церковной периодической печати в России XIX – начала XX веков: историко-типологический анализ: автореф. дис...д-ра. филол. наук / К. Е. Нетужилов. – Санкт-Петербург, 2010. – 48 с.
20. *Нетужилов К. Е.* Церковная периодическая печать в России XIX ст. / К. Е. Нетужилов. – СПб., 2008. – 266 с.
21. *О преобразовании журнала «Вера и Разум»* // Церковная газета. – 1906. - № 24-25. – С. 13.
22. *От редакции* // Пастырь и паства. – 1917. - № 31. – С. 590.
23. *От редакции* // Ревнитель. – 1911. - № 4. – С. 26.

24. *От редакции* // Храм и школа. – № 1. – С. 15-16.
25. *От редакции* // Церковная газета. – 1906. – №1 – С. 1-3.
26. *Російський державний історичний архів*, м. Санкт-Петербург (далі – РДІА). Ф. 776. Оп. 12. Спр. 11.
27. РДІА. – Ф. 776. – Оп. 12. – Спр. 12 а.
28. РДІА. – Ф. 796. – Оп. 142. – Спр. 968.
29. РДІА. – Ф. 796. – Оп. 147. – Спр. 1486.
30. РДІА. – Ф. 796. – Оп. 164. 1 і 2 столи. – Спр. 2348.
31. *Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания* / Сост. Т. Барсов. – Т. 1. – СПб., 1885. – 860 с.
32. *Філіпенко Л. В.* «Ідейні» жіночі журнали в Російській імперії початку ХХ ст.: становлення та еволюція: монографія / Л. В. Філіпенко. – Х., 2014. – 368 с.
33. *Центральний державний історичний архів*, м. Київ (далі – ЦДІАК України). Ф. 127. Оп. 664. Спр. 676.
34. *ЦДІАК України*. Ф. 128. Оп. 1 друк. Спр. 785.

Бондаренко А. А. Организационные аспекты функционирования православной периодики Харьковской епархии (1862-1917 гг.)

В статье проанализированы организационные аспекты функционирования православных периодических изданий Харьковской епархии второй половины XIX – начала XX вв. Охарактеризованы периодичность, порядок цензурирования, тираж, цены, формат изданий и так далее. Сделан вывод о типичных и специфических чертах периодических изданий Харьковской епархии среди других церковных периодических изданий Российской империи.

Ключевые слова: церковная журналистика, периодические православные издания, Харьковская епархия.

Bondarenko A. Organizational aspects of Orthodox periodicals functioning of Kharkiv Eparchy (1862-1917).

The article analyzes the organizational aspects of the Orthodox periodicals in Kharkiv Eparchy in the late 19th - early 20th centuries. The periodicity, censorship order, circulation, prices, publications format are analyzed. It is concluded about typical and specific features of Kharkiv Eparchy periodicals among other church periodicals in the Russian Empire.

Key words: church periodicals, Orthodox periodicals, Kharkiv Eparchy.